

Vanek in Vran – dva orača in velika prijatelja

MARJAN ŠIFTAR

Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci 19,
SI 9251 Tišina, marjan.siftar@gmail.com

V prispevku je prikazano dolgoletno sodelovanje Antona Vratuše in Vaneka Šiftarja. Vran je bil tesno povezan z Vanekovo družino, Vrtom spominov in tovarištva ter Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija – bil je predsednik Programskega sveta in kasneje častni član Ustanove, ki se je po veliki Vratuševi zaslugi uveljavila kot pomemben in prepoznaven dejavnik v lokalnem, državnem in čezmejnem okolju na vseh področjih delovanja.

Ključne besede: Anton Vratuša, Vanek Šiftar, Vrt spominov in tovarištva, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, prijateljstvo, sodelovanje

This article presents the long-standing collaboration between Anton Vratuša and Vanek Šiftar. Vran maintained a close bond with Vanek's family, the Garden of Remembrance and Comradeship, and the Dr. Šiftar Foundation. He served as the Chair of the Foundation's Program Council and later became its honorary member. Thanks to Vratuša's invaluable contributions, the Foundation has become a distinguished and influential presence in the local, national and cross-border spheres across all areas of its work.

Keywords: Anton Vratuša, Vanek Šiftar, the Garden of Remembrance and Comradeship, Dr. Šiftar Foundation, exceptional friendship and collaboration

Uvod

V pripravah na simpozij sem ponovno prebiral korespondenco dveh prijateljev, Vaneka¹ in Vrana,² dveh oračev, ki sta marsikaj skovala v desetletja trajajočem iskrenem in ustvarjalnem prijateljevanju in sodelovanju. Tkala sta na skupnih statvah vse od prvega srečanja pri raziskovanju prekmurških narečij in izdajanju Mladega Prekmurca pred drugo svetovno vojno do Vanekove smrti. Uresničila sta mnogo idej in pobud v Mladem Prekmurcu,

¹ Ivan Vanek Šiftar (*1919, †1999) – pravnik, pedagog, publicist, družboslovec, politik, zaslužni profesor Univerze v Mariboru, ustanovitelj Vrta spominov in tovarištva na Petanjcih.

² Anton Vratuša (*1915, †2017) – slavist, politik, diplomat, publicist, nosilec partizanske spomenice 1941, redni profesor na Fakulteti družbenih znanosti Univerze v Beogradu in na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, aktivni soustvarjalec razvoja in življenja Vrta spominov in tovarištva na Petanjcih in Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija.

organizirala in izpeljala številne raziskovalne in knjižne projekte, skrbela sta za Vrt spominov in tovarištva, bila sta pobudnika ustanovitve Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija. Del tega dolgoletnega sodelovanja je razviden iz njune korespondence (Munda 2011), ki je primerljiva s podobnimi v zgodovini, npr. z objavljeno korespondenco med Karlom Marxom in Friderikom Engelsom.

Njunega sodelovanja se dobro spominjam, saj je bila moja življenjska pot tesno prepletena z življenjem in delom dveh velikih prijateljev – ob njiju in z njima sem rasel, spoznaval svet in si nabiral izkušnje; zaznamovala sta mojo mladost, življenje, delovno in vrednostno podstat.

Anton Vratuša - Vran je bil naš družinski prijatelj, tesno povezan s Šiftarjevino na Petanjcih in s štirimi generacijami Šiftarjev. Spoznaval sem ga kot enega izmed najstarejših še živečih in aktivnih prvoborcev slovenskega partizanskega in narodnoosvobodilnega gibanja; kot znanstvenika, akademika, večkratnega častnega doktorja, profesorja in pisca; kot diplomata z bogatimi izkušnjami in poznavanjem mednarodnih odnosov; kot politika in svetovljana, borca za mir, razumevanje in miroljubno sodelovanje med narodi in državami ter za pravični svet brez krivic; kot človeka, ki si je neutrudno prizadeval za obstoj in identiteto slovenskega naroda ter za razvoj Slovenije.

Vratuševo življenje je bilo prav gotovo eno izmed najbolj nenavadnih, zanimivih in vznemirljivih, pa tudi bogatih zgodb slovenskega človeka v prejšnjem stoletju. Bil je samorastnik, ki je dozorel v eno izmed najpomembnejših in najuglednejših osebnosti v zgodovini Prekmurja in Slovenije dvajsetega in enaindvajsetega stoletja. Vratuša je soustvarjal novejšo slovensko zgodovino. Ko je leta 1978 postal predsednik slovenske Vlade, me je povabil, da se pridružim ekipi v njegovem kabinetu. To je bil velik izraz zaupanja in delovni izziv, ki sem ga sprejel z veliko odgovornostjo. Delo v Vratuševem kabinetu je bilo zame izjemna šola – nova fakulteta in posebna oblika dodatnega podiplomskega usposabljanja.

Vratuša in Vrt spominov in tovarištva

Vrana in Vaneka, z njima pa tudi mene, sta še na poseben način povezovala Vrt spominov in tovarištva na Šiftarjevini in sredi devetdesetih let nastajajoča Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija na Petanjcih – Ustanova³ vstopa v

³ Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija je bila ustanovljena leta 1996 na pobudo Vaneka Šiftarja. Med ustanovitelji so bili: številne občine v Pomurju, ZRC SAZU, Univerza v Mariboru, ZZB za vrednote NOB, Zavarovalnica Triglav, NLB, večja pomurska oz. slovenska podjetja (Mura, Radenska ...) in družina Šiftar.

trideseto leto delovanja, letos pa obeležujemo 80. obletnico Vrta,⁴ ki mu je Tone Pavček posvetil pesnitev, s katero pozdravlja obiskovalce na vhodu v Vrt spominov in tovarištva.

Vratuša je dejavno sodeloval pri nastajanju Vrta, ki je že dolgo zaščiten kulturni spomenik, botanični vrt in poseben pomnik, ki spominja na grozote druge svetovne vojne ter na boj proti fašizmu in nacizmu. Sporoča, kako dragoceni so mir, spoštovanje, razumevanje in sodelovanje med ljudmi, narodi in državami.

Vratuša je bil nepogrešljivi svetovalec in opora prijatelju Vaneku že pri prvih razmišljanjih o Ustanovi, zato je bilo razumljivo, da je bil prvi (in tudi dolgoletni) predsednik Programskega sveta Ustanove.

Kot predsednik Programskega sveta in kasneje kot častni član Ustanove ter iskreni prijatelj je bil aktivno vpet v aktivnosti Ustanove. Bil je avtor številnih prispevkov o zgodovini Vrta in nastajanju ter delovanju Ustanove (Vratuša 1996, 2000, 2001, 2002, 2004); urednik več monografij, ki jih je izdala Ustanova (Vratuša 2005, 2015, 2015a, 2018); pobudnik in nosilec številnih, tudi mednarodno pomembnih in odmevnih projektov in tradicionalnih vsakoletnih prireditev v Vrtu (npr. *Jambori spominov in dobrega sosedstva – Naši zakladi*); pobudnik literarnega razpisa za učence in dijake osnovnih in srednjih šol (*Vanekov Ograček mladih talentov*); povezovalc Slovencev doma in v zamejstvu (to je bil njegov vseživljenjski projekt).

Leta 2015 smo Vranu v zahvalo za vse, kar je ustvaril, kot edinemu doslej podelili posebno *Veliko zahvalno listino* za »izjemno ustvarjalen prispevek za ohranjanje in razvoj Vrta spominov in tovarištva na Petanjcih ter uveljavljanje njegovega svobodoljubnega in humanističnega poslanstva ter pri ustanavljanju Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija in njenem delovanju na kulturnem, znanstvenem izobraževalnem, mednarodnem in na področju produktivnega medgeneracijskega sodelovanja ter za njeno vse bolj prepoznavno aktivno vlogo v lokalnem, slovenskem in čezmejnem okolju«.

Ustanova se je po izjemni Vratuševi zaslugi uveljavila kot pomemben in prepoznaven dejavnik v lokalnem, državnem in čezmejnem okolju na vseh področjih svojega delovanja – o zgodovini, vlogi in pomenu Vrta in Ustanove je zapustil številne zapise ter o tem govoril v svojih javnih nastopih.

Vratuša je bil tudi trdna opora v času, ko usoda Vrta ni bila jasna. Ostal je aktiven soustvarjalec Ustanove do konca svojih dni, za kar ga je prijatelj

⁴ Apolonija Šiftar (moja babica) je zasadila prvi spominski drevesi na vhodu Šiftarjeve domačije v spomin na sinova, ki se po vojni nista vrnila domov. Materini vrbi žalujki sta postali temelj Vrta spominov in tovarištva, njegova izgradnja pa je postala življenjska naloga njenega tretjega sina (in mojega očeta) Vaneka.

Vanek večkrat zaprosil, še zlasti, ko je bil v letih 1993 in 1994 zelo črnogled glede usode Vrta, saj se takrat Vrtu ni obetalo nič dobrega:

Dragi Tonek, ker sem Ti že pisal o vsem, moram ponoviti tudi to, o čemer sva se kot prijatelja z najdaljšim »stažem« večkrat pogovarjala: ponavljam, prosim Te, da spremljaš usodo vrta in pomagaš z vsem razumevanjem, kot si do sedaj. (Munda 2011: 356)

S sprejemom v Vrtu sva naredila, kar nama je že nekako domače (jutri pride risat akademski slikar Golia ...) in dobro, za konec je vse bolj jasno – vrt bo umrl z mojo smrtjo in na to se je treba pripraviti. [...] V vrtu se je celo – nepričakovano – kar posebej raznežil dr. A. Trstenjak, ki so ga v tistih časih grdo »mazali« v Slovincu in krepko se je držal predvsem glede NOB. (Munda 2011: 362)

Vran prijatelja ni pustil na cedilu in ga je bodril: »Drago mi je, da raste zanimanje zanj. Tako je prav.« (Munda 2011: 373).

Vratuša je bil nepogrešljivi promotor Vrta, njegovih sporočil in vrednot, na katerih je utemeljen. Številna drevesa in druge rastline smo v Vrtu zasadili zahvaljujoč Vratuši (npr. vrtnice, ki jih je Vrtu podaril tretji /1961–1971/ generalni sekretar Organizacije združenih narodov Maha Tray Situ U Tant. Vratuša je na petanjško Šiftarjevino povabil tudi številne ugledne obiskovalce iz Slovenije in tujine.

Skrb za Vrt spominov in tovarištva in delovanje Ustanove

Skrb za Vrt je temeljna naloga Ustanove – opredeljena je v uvodnem delu Akta o ustanovitvi in Statutu Ustanove, oz. je v skladu z motivom in cilji ustanovitelja Vrta ter soglasjem vseh ustanoviteljev Ustanove. Temeljno poslanstvo Ustanove je »varstvo kulturne in naravne dediščine, še posebej ohranitev in razvoj Vrta spominov in tovarištva v vsej njegovi neokrnjeni substanci in simboliki« (UA UŠF 2002: 2. člen).

Vrt na Petanjcih je posebna spominska botanična zbirka. Njegovo temeljno sporočilo *Žrtvam fašizma in nacizma v spomin, živim v opomin* potrjujejo in ohranjajo številna drevesa in druge rastline iz domačega in mednarodnega okolja. Matjaž Kmecl je o njem zapisal: »Kar je v Ljubljani Pot spominov in tovarištva, je tu [na Petanjcih] Vrt spominov in tovarištva.« Himna Vrta in Ustanove je že dolgo Kajuhova pesem *Bosa pojdiva, dekle, obsorej*; Vrtu je pesnik, partizan, član SAZU Tone Pavček posvetil posebno pesnitev; Vrt je že dolgo del Mreže botaničnih vrtov in arboretumov v Republiki Sloveniji; leta 1986 je vodstvo ZRC SAZU prevzelo moralni patronat nad Vrtom; Vrt je od leta 1968 kulturni spomenik in naravna znamenitost, zaščiten z odlokom Mestne občine Murska Sobota; leta 2005 ga je kot kulturni spomenik zaščitila Občina Tišina. Zgodovina Vrta je predstavljena v številnih publikacijah

Ustanove, na njeni spletni strani in tudi v medijih – prva publikacija o Vrtu (Kuhar idr. 1985); prva posebna TV-predstavitve Vrta (Šišernik 1979); prvi obiski in zasaditve spominskih dreves iz tujine: 1967 – Martin Lüge, Norveška; 1968 – delegacija ZDA.

Vrt je nepogrešljiv del kulturne dediščine sveta ob Muri in Pomurske regije, saj aktivno soustvarja kulturno, izobraževalno, raziskovalno in turistično življenje v lokalnem in širšem okolju – je del mednarodne kolesarske poti, začetek in konec *Keplerjeve zvezdne pohodne poti*, mednarodne poti *Garden Route* in slovensko-avstrijske kolesarske poti. Uspešno uresničujemo tudi preroško vizijo in spodbudo Miška Kranjca, prijatelja, podpornika in enega izmed ustanoviteljev Vrta, da naj Vrt postane »neko duhovno zbirališče, ki ne bo tečajniško in komisijsko, kamor bodo ljudje radi hodili« (pismo M. Kranjca V. Šiftarju, 1960). Vrt je že vrsto let tudi sedež Raziskovalne postaje ZRC SAZU Prekmurje.

Vrt je v zadnjih desetih letih obiskalo okoli 17.000 ljudi, in sicer iz tujine (od ZDA do Ruske federacije, od Norveške do Makedonije), zamejstva (od Slovencev iz Avstrije, Madžarske, Italije in Hrvaške do gradiščanskih Hrvatov) in Slovenije (mnogo tudi v času kovida) – med skupinami so izstopale številne civilno-družbene, strokovne in javne organizacije, službe in ustanove (npr. borčevska in upokojenska društva, šole, tigrovci, veterani vojne za Slovenijo, slovenski vojaški gorniki...), med posamezniki pa številni popotniki, kolesarji in turisti. Dolg je seznam vseh gostov v Vrtu, vseh, ki so soustvarjali ali aktivno bogatili življenje v Vrtu in posamezne dogodke v njem – med njimi npr. predsednika RS Milan Kučan in Danilo Türk, predsednica RS Nataša Pirc Musar, domači in tuji ministri, ambasadorji Japonske, Indije, Nizozemske, Ruske federacije, Makedonije itd., predstavniki tujih ustanov, akademiki, univerzitetni profesorji, politiki in visoki cerkveni dostojanstveniki, ugledni umetniki in kulturni delavci, učenci, dijaki in študenti itd.

V zadnjih letih (2011–2024) je bilo v Vrtu okrog 500 javnih in internih dogodkov. Vse so na vhodu pričakali Tone Pavček s pesnitvijo, ki jo je posvetil Vrtu, vrtnici *Prešeren* in *Trubar*, ki ju je že pred leti zasadil Matjaž Kmecl, ki je njun oče, žlahtnitelj in velik ljubitelj vrtnic, ter vrtnice iz Nove Gorice in Ljubljane.

Po daljših pripravah in aktivnostih v okviru projekta o Revitalizaciji Vrta med letoma 2011–2013, ki ga je sofinanciral EU, so pristojni organi Ustanove (Uprava, Programski svet, Zbor ustanoviteljev) leta 2013 sprejeli Dolgoročni načrt razvoja Vrta.

Ob 25. obletnici delovanja Ustanove je bilo rečeno (in to velja še danes):

Ustanova je drevo, ki ima že trdne korenine in bogato krošnjo, ki se uspešno razrašča, ki je stalni vrelec ustvarjalnosti, novih pobud in optimizma, kar simbolizira tudi skulptura

umetnika Štefana Hauka *Prekmurski totem*, s katero smo obogatili kulturno-umetniško podobo Vrta in spominsko kiparsko zbirko v njem. (Šiftar 2021)

Ustanova je v skladu z ustanovnim aktom aktivna tudi na številnih področjih, ki so povezana z vrednotami, poslanstvom in sporočili Vrta (npr. kultura, znanost, publicistika), hkrati pa sodeluje s številnimi partnerji v Sloveniji in tujini.

Ustanova s partnerji organizira v Vrtu na Petanjcih (in na drugih lokacijah) kulturne prireditve (predstavitve knjig, likovne kolonije, pesniška branja, razstave, spominske slovesnosti ...); različne dejavnosti v okviru programa *Ograček mladih* (literarni natečaj in druge aktivnosti mladih in za mlade – pobudnik je bil Anton Vratuša); *Vanekove večere*, tj. javne pogovore z uglednimi gosti o naravovarstvenih in drugih aktualnih družbenih temah; različne posvete, okrogle mize, tudi mednarodne simpozije; tradicionalno devetomajsko prireditev *Dan spominov in tovarištva – Naši zakladi*. Ustanova je aktivna tudi na založniškem področju in je vpeta v številne širše družbene akcije in projekte. Izjemno aktivna je bila pri pripravi in organizaciji 100. obletnice priključitve Prekmurja in združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom (2017–2019) in številnih drugih projektih širšega regionalnega, državnega in čezmejnega pomena. Navajam le nekaj ilustrativnih podatkov: (1) (So)organizacija 15 simpozijev in okroglih miz (prvi simpozij leta 1999: *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih /Nadasdyjev dvorec/*). (2) Izvedba 92 *Vanekovih večerov* (predstavitve ekoloških/naravovarstvenih, zgodovinskih in drugih aktualnih temah). (3) (So)izdaja več kot 30 knjižnih enot ter več publikacij o Vrtu in Ustanovi (zadnja je t. i. osebna izkaznica Ustanove). (4) Organizacija več kot 30 posebnih predstavitev knjig. (5) Na dosedanjih 13 literarnih natečajih za osnovne in srednje šole (prvi v šol. letu 2009/2010) je sodelovalo več kot 150 osnovnih in srednjih šol v regiji s 350 pisnimi prispevki. (6) V Vrtu potekajo učne in likovne delavnice ter strokovna srečanja učiteljev, profesorjev in ravnateljev šol. (7) V Galeriji Ustanove je bilo 12 slikarskih in več drugih razstav ter likovnih kolonij. (8) (So)organizacija 23 tradicionalnih prireditev (9. maja) *Dan spominov in tovarištva – Naši zakladi*. (9) Organizacija posebnih spominskih dogodkov in sodelovanje pri izvedbi družbeno pomembnih projektov in akcij (npr. zaščita Mure, 500. obletnica reformacije, 100. obletnica priključitve Prekmurja in združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom, 75. obletnica konca 2. svetovne vojne, 80. obletnica ustanovitve OF in 100. obletnica rojstva Slave Klavora, 100. letnica rojstva Antona Vratuše, Evropsko leto kulturne dediščine 2018, podpora kandidaturi Lendave za evropsko prestolnico kulture, podpora Krajinskemu parku Goričko, podpora prizadevanjem za razglasitev Trubarjeve domačine na Raščici za kulturni spomenik državnega pomena, 500. obletnica rojstva

Adama Bohoriča, mednarodni projekt Kamnite solze, 110. obletnica rojstva Miška Kranjca, obeleževanje vloge in pomena dela jezikoslovca Avgusta Pavla). (10) Sodelovanje s kraji v Pomurski regiji, slovenskimi občinami in kraji (Ljubljana, Maribor, Velenje, Sevnica, Izola, Pivka, Kobarid), tujimi mesti in kraji (Dunaj, Celovec, Gorica, Sombotel, Monošter) in v mednarodnem projektu Green belt (Češka, Makedonija).

Naša zavezanost temeljnim izhodiščem, ciljem in poslanstvu, ki so opredeljeni v ustanovnih aktih, je predstavljena v številnih dokumentih, nazadnje v t. i. osebni izkaznici Ustanove *Zakladnica naravne in kulturne dediščine ter kulturno-znanstveno oporišče* (2023/24), ki je predstavljena na naši spletni strani.

Ustanova je pomembna civilnodružbena institucija v lokalnem, regionalnem, državnem in tudi čezmejnem prostoru. Franc Kuzmič je ob 20. obletnici Ustanove poudaril:

Ustanova je zaživela bolj kot katera koli druga v naši državi in širše, je uresničila veliko želja in napovedi. V kolikor tega ne bi bilo, bi gotovo zijala velika vrzel. Statistično gledano je bilo narejenega več kot bi pričakovali – in to skoraj izključno volontersko. Pri projektih so sodelovali ljudje, strokovnjaki različnih področij, ki so se zavedali, kaj pomeni obdelati že obstoječe in to izročiti v ustni ali pisni obliki bodočim generacijam. (Kuzmič 2016: 91)

Vranova vrba

Vratuša se je vedno rad vračal v Vrt spominov in tovarištva, kjer se je počutil kot doma. Vanek je 19. junija 1998 pisal Vranu: »Svojo 70-letnico sem preživel s sinom in seveda z Zito na Pohorju na Osankarici, s Teboj pa sva želela – kot edinem iskrenem še živečem predvojnem prijatelju – na Mašunu.« (Munda 2011: 330) 27. aprila 1998 je prav tako hrabil svojega prijatelja: »Ako bi le kaj mogel in znal, bi Ti rad pomagal in, veruj, bova s Teboj. Ko bo preveč vsega, pridi v varno zavetje Vrta spominov in tovarištva in lažje Ti bo!« (Munda 2011: 374).

Konec marca 2017 smo v Vrtu zasadili Vranovo vrbo in Tonetov hrast – žal že brez Vrana, ki si je neizmerno želel, da bi bil tudi takrat med nami, a mu je zdravje to preprečilo. Poslal je pismo, v katerem je med drugim zapisal:

Tone Pavček je v svojem slavnostnem govoru ob dnevu mladinske kulturne prireditve (v Vrtu) navdušeno vzkliknil: 'Posadila je mati ob vhodu na vrt dve vrbi žalujki. Prileteli sta dve gugulki, zapeli pesem življenja, pregnali smrt. (OA MŠ, 2017)

Temu dodajam osebno naročilo Vranovi vrbi žalujki in Tonetovemu hrastu: »Utrdita svoje korenine in razprita svoji krošnji ter ponudita svoje cvetje in plodove bodočim rodovom narave in ljudi.« (AUŠF)

Spomin na Antona Vratušo

Meni in mnogim, ki so Vrana poznali, ostaja v spominu njegova življenjska in delovna spodbuda, da »se nemo zvijsili, nikak in nigdar«. Večkrat mi je pripovedoval, kaj vse je še na njegovih statvah – nazadnje sva se o tem pogovarjala, ko sem ga spomladi 2017 obiskal v bolnici. Zdelo se mi je, da želi potrditi izrek starega modreca: »Nikoli nehati začenjati in nikoli začeti nehavati.« Njegova želja, da bi dokončal in objavil *profesorja Urbana*, dragoceno pričevanje o pomembnem poglavju Vratuševega partizanstva, je ostala neizpolnjena. K temu ga je spodbujal že njegov prijatelj Vanek:

Ko se tako pogovarjam s teboj, se ponovno vračam k temi: ne pozabi na analitično obdelavo svojega poslanstva pri garibaldincih, ker je že vse preveč megleno. Kaj pa bo ostalo, če Vi, ki ste poznali in snovali v živo, ne zapustite mladim resnice? (Munda 2011: 328).

Zdaj je minilo že leto, ko si dejal, da boš napisal (ali vsaj začel pisati), kako je živel Urban tam med garibaldinci – ne pozabi, ker je tem področju velika praznina. (Munda 2011: 354)

Zelo pomembno pa je, da se lotiš obdobja po letu 1943, da boš s svojo raziskovalno prodornostjo zavezal jezik marsikateremu klepetavemu, moralno »pokvarjenemu« zgodovinarju – lažipolitiku. (Munda 2011: 37)

Vran je Vaneku pritrjeval:

Čim se konča vse v zvezi z Rabsko brigado, se vrnem nazaj na to problematiko. Gradiva imam že precej, toda še vedno premalo, da bi lahko začel pisati. Potrebujem še nekaj mesecev za pregled gradiva – v Italiji je izredno obsežna literatura, malo pa bo treba navezati stike tudi z arhivi, potem še enkrat pogledam koncept. Šele nato bo zrelo za pisanje. Tudi to bo vzelo nekaj mesecev. (Munda 2011: 373)

To je potrdil tudi meni, saj je bil trdno odločen, da bo ob vsem drugem vendarle dokončal tudi *profesorja Urbana*. Pošalila sva se, da mora čim prej priti iz bolnice in končati delo, ker tiskarji že čakajo: »Še samo dve poglavji in zaključek moram napisati,« je večkrat omenjal v zadnjem letu svojega življenja. Dela sam, žal, ni več dokončal. *Urbana* smo posthumno izdali SAZU, Ustanova in založba Beletrina (Vratuša, Volk 2012).

À propos! Upravljalci slovenske države ob Vratuševem visokem življenjskem jubileju niso prepoznali in zmogli primerno ovrednoti njegovega izjemnega opusa. Septembra 2014 so predlagatelji – Ustanova dr. Šiftarjeva

fundacija, prvi predsednik Republike Slovenije Milan Kučan, Občina Grad, Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije in predsednik SAZU Tadej Bajd – poslali predsedniku Republike Slovenije Borutu Pahorju predlog za podelitev odlikovanja Antonu Vratuši »za njegovo izjemno delo in za zasluge pri uresničevanju suverenosti, blaginje, ugleda in napredka Slovenije na kulturnem, znanstvenem, političnem in mednarodnem področju«. Utemeljitev je bila napisana na dvanajstih straneh. Predlog ni bil sprejet!

Ostajajo pa neizbrisne sledi, ostajamo pričevalci njegove velike zgodbe. V Vrto spominov in tovarštva rasteta Vranova vrba in Vranov hrast; v Trubarjevem drevoredu soboškega parka nas že od leta 1939 pozdravlja »odprta (spominska) knjiga«, ki spominja na zaslužne Prekmurce, ki so pisali prve knjige in tako ohranjali slovenstvo in prekmurski jezik – v »trajen spomin vsem, ki so s svojo slovensko besedo budili in dvigali svoje rojake«, je zapis na spomeniku, ki ga je prispeval takratni prekmurski akademik Anton Vratuša.

Zaključek

V več kot dvajsetih letih sodelovanja pri delu Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija je tudi Vrana in mene do zadnjega povezovalo strastno, izjemno in vsestransko tovarštvo. Številni (skoraj tedenski) sestanki, obiski na terenu, skupne seje in načrtovanja so bili krona najinega dolgoletnega skupnega delovanja. Vratuša mi je pisal 15. januarja 2011:

Dragi Marjan, dan po najinem obisku v Piranu [...] je prišlo tvoje ljubeznivo voščilo za vse dobro v novem letu. Žal, takrat nisem utegnil odgovoriti, ker sem hitel v Beograd, da bi obiskal Nevenko, ki jo je dolgoletna huda bolezen že skrajno izčrpala. [...] Pred odhodom iz bolniške sobe smo se najavili za tretji dan. Toda štiri ure po tem je prišel telegram, ki nas je obvestil, da je pacientka uro za in pol po našem obisku izdihnila. Od 27. decembra 2010 jo obdaja večni mir v družinski grobnici na novem groblju v Beogradu. [...] Zdaj sem tukaj na Rimski 14, zakopan v letna poročila, ki jih je treba pripraviti tako na SAZU kot v Mednarodnem centru. Istočasno pripravljam nove programe. Tako, dragi Marjan, moj dolg do Tebe izpolnjujem šele danes. Hvala za dobre želje in stokrat hvala za Tvojo pomoč in sočutje zlasti po dnevih globokih sprememb v našem življenju. [...] Tudi Tvoja Vesna se je oglasila. Ganljiva je bila njena skrb in pripravljenost, da nama z Vero pomore. (OA MŠ, 2017)

Prehojena pot – »vse kar smo na njej uspeli stkati na naših statvah« – je opora in spodbuda vsem nam, ki smo povezani z Vrto in Ustanovo in tudi vsem, ki nam bodo sledili, da bo Vrt ostajal živ, naravni spomenik, pomnik in opomin: poklon žrtvam fašizma in nacizma in borcem za svobodo izpod njunega uničujočega jarma, pa tudi še kako aktualen opomin in poziv vsem nam, živim, da se zlo kakršnega sta predstavljal fašizem in nacizem ne bi

več ponavljalo pa tudi ne vsakršno nasilje v naših, medčloveških odnosih in da bo še naprej oaza miru ter prostor mladosti in vsestranske ustvarjalnosti. (Šiftar 2021).

To pot je z neizbrisnim prispevkom zavzeto in vztrajno gradil tudi Anton Vratuša Vran, prijatelj Vaneka Šiftarja z »najdaljšim stažem«.

Literatura

AUŠF = *Arhiv Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija*. Petanjci.

Franci JUST (ur.), 2010: *V svet po veliki, beli cesti. 95. let akademika Antona Vratuše*. (Knjižna zbirka Redkosti). Murska Sobota: Franc-Franc; Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

Peter KUHAR idr., 1985: *Petanjci – vrt spominov*. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 45). Ur. Lado Pahor idr. Ljubljana: Komunist.

Franc KUZMIČ (ur.), 2016: *Začrtana in prehojena pot. Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija 1996–2016*. Ur. Franc Kuzmič s sodelovanjem Marjana Šiftraja in Ernesta Ružiča. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija

Mirko MUNDA, 2011: *Ob Muri in daleč čez. Korespondenca Vaneka Šiftarja z nekaterimi pomurskimi rojaki*. (Knjižna zbirka Sopotja). Murska Sobota: Franc-Franc; Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

OA MŠ = Osebni arhiv Marjana Šiftarja. Petanjci.

Marjan ŠIFTAR, 2021: Govor podpredsednika uprave Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija Marjana Šiftarja. *25. obletnica Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija. Slovesnosti v Vrto spominov in tovarištva, 6. julij 2021*.

Metka ŠIŠERNIK, 1979: Čas, ki živi, ponos preteklosti, optimizem prihodnosti. *TV Ljubljana, oktober 1979*.

UA UŠF, 2002 = *Ustanovitveni akt Ustanove dr. Šiftarjeva fundacije*. Petanjci. <https://www.dr-siftar-fundacija.org/wp-content/uploads/2010/10/USF-ustanovitveni-akt.pdf>; https://www.dr-siftar-fundacija.org/wp-content/uploads/2010/10/usf_ustanovni_akt_brez_op.pdf

Anton VRATUŠA, 1996: Petdeset let Vrta spominov in tovarištva. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 67/1, 85–93.

Anton VRATUŠA, 2000: Vrt spominov in tovarištva. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Ur. Jože Vugrinec. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 379–401.

Anton VRATUŠA, 2001: Vrt spominov in tovarištva. *Šiftarjev zbornik. Pravo – narod – kultura*. Ur. Borut Holcman, Franci Ramšak. V Mariboru: Pravna fakulteta; Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 379–399.

Anton VRATUŠA, 2002: Dr. Šiftarjev vrt spominov in tovarištva na Petanjcih. Torišče znanstvene in izobraževalne dejavnosti. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 73/2–3, 311–316.

Anton VRATUŠA, 2004: *Vrt spominov in tovarištva*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

Anton VRATUŠA, 2005: *Živeti z mejo. Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Ur. Jože Vugrinec. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 34–37.

Anton VRATUŠA, 2015: *Po petnajstih letih. Protestantizem včeraj, danes in jutri*. Ur. Franc Kuzmič in Polonca Šek. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Murska Sobota: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar; Ljubljana: Znanstveno raziskovalni center SAZU; Pomurska akademsko znanstvena unija. 15–22.

Anton VRATUŠA, 2015a: *Goričko – na zelenem otoku presahlega morja: vodnik po znamenitostih občin z območja Krajinskega parka Goričko*. Ur. Franci Just, Franc Kuzmič, Anton Vratuša (urednik, avtor dodatnega besedila). Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

Anton VRATUŠA, Sandi VOLK, 2021: *Trojno poslanstvo profesorja Urbana*. Ljubljana: Beletrina

SUMMARY

Vanek and Vran—Two plowmen and Great Friends

The Garden of Remembrance and Comradeship in Petanjci, located at “Šiftarjevina”, along with the emerging Šiftar Foundation in mid-1990s, fostered a deep connection between Vran (Anton Vratuša) and Vanek (Vanek Šiftar) and also included me in that bond. Vratuša actively participated in the creation of the Garden of Remembrance and Comradeship, which has long been a protected cultural monument, a unique botanical garden, and a special memorial—a tribute to the horrors of World War II and the fight against fascism and Nazism. It conveys the profound value of peace, respect, understanding, and cooperation among people, nations, and states. Many trees and other plants were planted in the Garden thanks to Vratuša, including the UN Secretary General U Tant’s rose. He also invited many distinguished guests from Slovenia and abroad to visit the Garden. Vratuša was an honorary member of the Šiftar Foundation and the first Chair of its Program Council. He was a key initiator and leader of its significant scientific, journalistic, cultural, and other projects, author of numerous contributions about the Garden and the Foundation, and the driving force behind its traditional annual events, such as the *Masts of Memories and Good Neighborly Relations—Our Treasures* and *Vanek’s Corner of Young Talents*. He also played a crucial role in fostering cross-border relations. The Dr. Šiftar Foundation, thanks to Vratuša’s efforts, has established itself as an important and recognizable force in the local, national and cross-border environment, across all areas of its activities. Regarding the significance of the Garden of Remembrance and Comradeship, he once wrote, “The Garden is becoming a school of nature for both young and old, as well as a center for cultural and other events that resonate not only in the immediate and wider surroundings, but also beyond Slovenia’s borders.” Throughout his life, Vratuša was a steadfast pillar of support to Vanek, his childhood friend, even in times when the continuation of the Garden of Remembrance and Comradeship was uncertain. He always enjoyed returning to the Garden, where he felt at home. At the end of March 2017, we planted Vran’s willow and Tone’s oak—sadly, without Vran, though he dearly wished to be there with us. Unfortunately, poor health prevented him from attending.